

3 Rijmtoets

3.1 Aard van de toets

De Rijmtoets gaat na in hoeverre kinderen van groep 1 in staat zijn klankgroepen in woorden te onderscheiden en herkennen. Het bewustzijn van klankgroepen en klanken noemt men het fonologisch bewustzijn. Als een kind kan zeggen dat twee van de drie of vier aangeboden woorden bijna hetzelfde klinken of rijmen (bijvoorbeeld 'kaas' en 'haas'), dan kunnen we hieruit afleiden dat het kind zich bewust is van klankgroepen. Dit bewustzijn van klankgroepen in rijmwoorden en in lettergrepen is de eerste fase van het fonologisch bewustzijn. De volgende fase bestaat uit het onderscheiden van de afzonderlijke klanken of fonemen in woorden. Deze fase vindt in groep 2 en 3 plaats. Het herkennen van de afzonderlijke klanken in woorden is van groot belang bij het leren lezen in groep 3. Dan moeten de kinderen immers afzonderlijke klanken in woorden kunnen onderscheiden en een koppeling maken tussen deze klanken en letters.

De Rijmtoets bestaat uit 25 opdrachten of items die opklimmen in moeilijkheidsgraad. Bij de items 1 tot en met 8 moet het kind uit twee woorden het rijmwoord bij een gegeven woord kiezen ("Hier zie je maan / kraan, kroon. Welk woord rijmt op maan?"). Bij de items 9 tot en met 16 moet het kind uit drie woorden het rijmwoord bij een gegeven woord kiezen. Bij de items 17 tot en met 25 moet het kind zelf twee rijmwoorden uit vier gegeven woorden kiezen. ("Hier zie je put, kruk, jurk, kurk. Welke twee woorden rijmen?"). De niet-rijmende woorden binnen een item vertonen in veel gevallen een klankovereenkomst met de rijmwoorden, die betrekking heeft op de eerste, middelste of laatste klank. Vrijwel alle woorden bestaan uit één lettergreep.

De Rijmtoets bestaat uit deze handleiding, een boekje met plaatjes en een scoringsformulier. De toets kan in april van groep 1 worden afgenomen.

3.2 Aanwijzingen voor de afname

Hieronder staan enkele algemene en een aantal specifieke aanwijzingen voor de toetsafname. De specifieke aanwijzingen hebben betrekking op de voorbereiding en afname van de toets.

3.2.1 Algemene aanwijzingen

- Bestudeer deze handleiding en deze aanwijzingen voor de afname van de toets. Neem het boekje met plaatjes van tevoren door. Bekijk ook het scoringsformulier.
- Neem de toets individueel af in een ruimte die niet gehorig is en goed verlicht.
- Neem de toets bij voorkeur 's ochtends af, want dan is de concentratie van de kinderen het grootst.
- De toets wordt in twee gedeelten afgenomen. Er is een pauze van enkele minuten tussen het eerste en tweede deel.
- Aan de afname van het eerste deel gaat een instructie van enkele minuten vooraf. De instructie voor het tweede deel is korter. Volg beide instructies (zie de Specifieke aanwijzingen) nauwkeurig. Let er op dat het kind u begrijpt. Herhaal uw uitleg zo nodig in iets andere woorden.

- Na elke instructie voert het kind de items zelfstandig uit. U helpt het kind dan niet meer. De afnametijd bedraagt in totaal ongeveer tien minuten. Geef een kind dat de toets niet in die tijd af krijgt de gelegenheid om deze later die ochtend of 's middags alsnog af te maken.
- Zorg dat bij het begin van de toetsafname de volgende zaken gereed liggen:
 - deze handleiding,
 - het boekje met plaatjes,
 - het scoringsformulier,
 - een zelfgemaakt afdekblaadje,
 - een pen of potlood.
- Zorg dat het kind in een goede houding zit en dat het boekje met de plaatjes op normale afstand van de ogen ligt.
- Zorg dat het kind zich op zijn gemak voelt. Het heeft geen zin om de toets af te nemen bij kinderen die te gespannen zijn.
- Tijdens het onderzoek is gebleken dat enkele kinderen veel moeite met deze toets hebben. Als u merkt dat dit bij een kind het geval is, kunt u de toetsafname beter stoppen. Vermeld dat wel op het scoringsformulier.

3.2.2 Specifieke aanwijzingen

In deze paragraaf leest u hoe u een kind op de toets voorbereidt en het oefenvoorbeeld met hem of haar doorneemt. Bovendien leest u hoe u de toets het beste kunt afnemen. Paragraaf 3.2.2 hebt u tijdens de instructie en afname voor u liggen. Zoals eerder vermeld neemt u de toets in twee gedeelten af.

Instructie eerste deel

- Het kind gaat links van u zitten zodat u met uw rechterhand kunt schrijven. Als u linkshandig bent, gaat het kind rechts van u zitten.
- Stel met een kort praatje het kind op zijn gemak en noteer de voor- en achternaam op het scoringsformulier. Schrijf ook de datum op.
- Leg het boekje met de plaatjes voor het kind met het oefenplaatje duidelijk zichtbaar neer.
- Zeg tegen het kind: "We gaan een rijmspelletje doen. Weet je wat 'rijmwoorden' zijn? Dat zijn woorden die hetzelfde klinken, zoals 'hand-krant' en 'poot-groot'. Die woorden rijmen. We gaan naar plaatjes kijken. Ik zal zeggen wat we op de plaatjes zien en jij mag daarna zeggen welke twee woorden rijmen. Jij moet heel goed luisteren. We doen het een keer samen." Als u merkt dat het kind u niet goed begrijpt, herhaalt u deze uitleg in iets andere woorden.
- Oefenvoorbeeld
Zeg tegen het kind: "Hier zie je *kip* / *bed*, *wip*. Welk woord rijmt op *kip*?" Als het kind zegt dat 'wip' op 'kip' rijmt, kunt u beginnen met het eerste deel van de toets (zestien items).

- Wijs steeds de plaatjes aan en benoem ze *duidelijk*. Herhaal zo nodig de namen van de plaatjes.
- Gebruik het afdekblaadje dat u steeds onder de betreffende rij plaatjes legt.
- Gebruik het scoringsformulier tijdens de afname. Zet een plusteken (+) als het kind een item goed beantwoordt en een minteken (-) als het kind een item niet of niet goed beantwoordt.
- "Sla nu de bladzijde om."

Afname eerste deel

1. Wijs de eerste rij plaatjes aan en zeg:
"Hier zie je maan / **kraan**, kroon. Welk woord rijmt op maan?"
2. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:
"Hier zie je kaars / **laars**, glas. Welk woord rijmt op kaars?"
3. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:
"Hier zie je pan / zon, **kan**. Welk woord rijmt op pan?"
4. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:
"Hier zie je tas / vis, **jas**. Welk woord rijmt op tas?"
5. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:
"Hier zie je zak / **dak**, sok. Welk woord rijmt op zak?"
6. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:
"Hier zie je muis / duif, **huis**. Welk woord rijmt op muis?"
7. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:
"Hier zie je peer / **beer**, deur. Welk woord rijmt op peer?"
8. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:
"Hier zie je aap / sjaal, **schaap**. Welk woord rijmt op aap?"
9. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:
"Hier zie je hek / boom, **bek**, boot. Welk woord rijmt op hek?"
10. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:
"Hier zie je mier / vies, haar, **vier**. Welk woord rijmt op mier?"
11. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:
"Hier zie je wieg / **vlieg**, mug, vlag. Welk woord rijmt op wieg?"
12. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:
"Hier zie je boor / brood, broek, **oor**. Welk woord rijmt op boor?"

13. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:

"Hier zie je vaas / vos, **kaas**, worst. Welk woord rijmt op vaas?"

14. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:

"Hier zie je bij / geit, pijn, **ei**. Welk woord rijmt op bij?"

15. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:

"Hier zie je haan / kam, **banaan**, slang. Welk woord rijmt op haan?"

16. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:

"Hier zie je muur / veer, scheur, **vuur**. Welk woord rijmt op muur?"

Instructie tweede deel

- U houdt een pauze van enkele minuten. Vraag het kind wat het op school het liefste doet.
- Zeg tegen het kind dat er nog meer plaatjes komen. Vertel ook dat u steeds zegt wat er op de plaatjes te zien is.
- Het kind mag nu zelf zeggen welke twee woorden rijmen.

Afname tweede deel

17. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:

"Hier zie je put, kruk, **jurk**, **kurk**. Welke twee woorden rijmen?"

18. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:

"Hier zie je **taart**, zaag, **staart**, haas. Welke twee woorden rijmen?"

19. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:

"Hier zie je zes, **mus**, vest, **bus**. Welke twee woorden rijmen?"

20. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:

"Hier zie je tent, teen, **pet**, **net**. Welke twee woorden rijmen?"

21. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:

"Hier zie je **zee**, zout, eend, **fee**. Welke twee woorden rijmen?"

22. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:

"Hier zie je **bad**, tang, **kat**, man. Welke twee woorden rijmen?"

23. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:

"Hier zie je **spel**, stoel, schroef, **bel**. Welke twee woorden rijmen?"

24. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:

"Hier zie je kip, **step**, stoep, **schep**. Welke twee woorden rijmen?"

25. Wijs de volgende rij plaatjes aan en zeg:

"Hier zie je **reus**, roos, **neus**, bos. Welke twee woorden rijmen?"

3.3 Bepalen van de uitslag

De uitslag of score van een kind is het aantal items dat het goed heeft gemaakt. Het aantal plussen op het scoringsformulier vormt dus de score. Overgeslagen items worden fout gerekend. Een kind dat bijvoorbeeld 6 items fout heeft en 2 items heeft overgeslagen, krijgt een score van $25 - 6 - 2 = 17$. Op het scoringsformulier noteert u de uitslag en het bereikte niveau.

Hieronder staan de goede antwoorden op de items.

1. maan-kraan	14. bij-ei
2. kaars-laars	15. haan-banaan
3. pan-kan	16. muur-vuur
4. tas-jas	17. jurk-kurk
5. zak-dak	18. taart-staart
6. muis-huis	19. mus-bus
7. peer-beer	20. pet-net
8. aap-schaap	21. zee-fee
9. hek-bek	22. bad-kat
10. mier-vier	23. spel-bel
11. wieg-vlieg	24. step-schep
12. boor-oor	25. reus-neus
13. vaas-kaas	

3.4 Vaststellen van het niveau

Zoals eerder vermeld kan de Rijmtoets in april van groep 1 worden afgenomen. Uit het normeringsonderzoek blijkt dat de Rijmtoets niet moeilijk is. In april van groep 1 behaalden 515 kinderen een gemiddelde score van 17,25. In totaal behaalde 49 procent een hogere score, terwijl 37 procent een lagere score behaalde. Verder komt uit dit onderzoek naar voren dat de toets betrouwbaar is. Men kan er met andere woorden staat op maken.

Wat betreft het vaststellen van het niveau van de kinderen kunt u uit drie verschillende schalen en tabellen kiezen. De eerste schaal is de oude Cito-schaal die de uitslagen van de kinderen in vijf niveaus verdeelt: A, B, C, D en E. Niveau A, B, en C bevatten de scores van de kinderen die respectievelijk goed (25 procent), ruim voldoende (25 procent) en matig (25 procent) presteren. Niveau D (15 procent) en E (10 procent) bevatten de scores van de kinderen die zwak tot zeer zwak scoren. De tweede schaal is de nieuwe Cito-schaal die de uitslagen van de kinderen in vijf niveaus van elk 20 procent verdeelt, namelijk I, II, III, IV en V. De betreffende niveaus kunnen worden aangeduid als respectievelijk goed, ruim voldoende, voldoende, matig en zwak. De derde schaal is de zeven puntsschaal met zeven niveaus. Niveau 1, 2 en 3 bevatten de scores van de kinderen die respectievelijk zeer zwak (11 procent), zwak (12 procent) en matig (17 procent) op de toets scoren. Niveau 4 (20 procent) bevat de scores van de kinderen die een gemiddelde prestatie leveren (voldoende). Niveau 5, 6 en 7 bevatten de scores van de kinderen die respectievelijk ruim voldoende (17 procent), goed (12 procent) en zeer goed (11 procent) presteren. Deze drie schalen hebben elk hun sterke en zwakke kanten. Het voordeel van de oude Cito-schaal is de eenvoud van de indeling en de bekendheid in het onderwijs via het leerlingvolgsysteem.

Een nadeel is dat deze schaal wel onderscheid maakt tussen de kinderen die zwak scoren (niveau D en E), maar niet tussen de leerlingen die een goede prestatie leveren (niveau A).

Een ander zwak punt is dat de verdeling in 25 procent nogal grof is. De nieuwe Cito-schaal heeft opnieuw als voordeel de eenvoud van de indeling, terwijl het percentage voor elk niveau hetzelfde blijft. Een ander voordeel is dat niveau III precies het gemiddelde aanwijst. Een nadeel is dat het hoogste (I) en het laagste niveau (V) niet verder worden uitgesplitst. Zo wil een remedial teacher of interne begeleider graag weten welke kinderen heel zwak (of heel goed) presteren. De zeven puntsschaal komt aan die wens tegemoet door de scores van de zwakke kinderen verder uit te splitsen in niveau 1 (11 procent) en niveau 2 (12 procent). Hetzelfde gebeurt voor de kinderen die een goede prestatie leveren (niveau 6 en 7 met respectievelijk 12 procent en 11 procent van de kinderen). Een ander voordeel van de zeven puntsschaal is dat niveau 4 (20 procent) precies het gemiddelde aanwijst. We presenteren voor elke schaal een normtabel met daarin de niveaus, de scores in aantal goed en de grootte van de groep. U kunt dan in overleg met uw collega's en interne begeleider die schaal en tabel kiezen die uw voorkeur heeft.

Nadat u de uitslag van de kinderen van uw groep hebt bepaald, neemt u de normtabel van uw keuze voor april van groep 1 voor u. We geven twee voorbeelden. Het eerste voorbeeld heeft betrekking op Tabel 3.1 met de oude Cito-schaal. U ziet drie kolommen met het niveau, de score in aantal goed en de grootte van de groep in vijf rijen verdeeld. Een van uw kinderen heeft in april een uitslag of score van 13 behaald. U zoekt nu in Tabel 3.1 de score op. Uit deze tabel blijkt dat deze score correspondeert met niveau D op de oude Cito-schaal. U weet nu dat dit kind een prestatie heeft geleverd waar ten minste 10 procent van de kinderen uit de normgroep (de kinderen die de toets eerder hebben gemaakt) onder blijft, terwijl minstens 75 procent van de jaargroepgenoten deze prestatie overtreft. Niveau D geeft dus een zwakke prestatie aan, een prestatie die er op wijst dat het betreffende kind extra hulp in het herkennen van rijmwoorden nodig heeft. Het tweede voorbeeld heeft betrekking op Tabel 3.3 met de zeven puntsschaal. Een van uw kinderen heeft in april een score van 18 behaald. Uit deze tabel blijkt dat deze score correspondeert met niveau 4 op de zeven puntsschaal. U weet nu dat dit kind een prestatie heeft geleverd waar ten minste 40 procent van de kinderen uit de normgroep onder blijft, terwijl minstens 40 procent van de jaargroepgenoten deze prestatie overtreft. Niveau 4 geeft dus een gemiddelde prestatie, een prestatie die gemiddeld door de kinderen van de normgroep werd geleverd.

Het is verstandig om voor rijmen niet alleen het niveau van de individuele kinderen vast te stellen, maar ook het niveau van de groep als geheel. U kunt dan het beste nog een kolom aan de tabel van uw keuze toevoegen met als titel 'Aantal leerlingen en percentage'. Bij elk niveau noteert u het aantal leerlingen evenals het percentage. Als u Tabel 3.3 voor de individuele kinderen hebt gebruikt en het aantal en percentage van de kinderen bij elk niveau hebt ingevuld, dan kunt u de percentages van de normgroep (derde kolom) vergelijken met de percentages van uw eigen groep (vierde kolom). Als bijvoorbeeld blijkt dat 20 procent van de kinderen van uw groep in niveau 1 terechtkomt en 20 procent in niveau 2, dan is er iets aan de hand met de fonologische ontwikkeling van de kinderen en waarschijnlijk ook met het onderwijs in het onderscheiden van klankgroepen aan deze kinderen. U moet dan meer tijd besteden aan de ontwikkeling van het fonologisch bewustzijn door vaker bij het vertellen en voorlezen stil te staan bij de klankgroepen in woorden. Waarschijnlijk moet u ook meer instructie, oefening en herhaling in rijmen geven. Uiteindelijk kunt u voor uzelf en in overleg met uw collega's en interne begeleider het beste nagaan hoe u het onderwijs in fonologisch bewustzijn kunt verbeteren. Er zijn momenteel verschillende (computer)programma's op de markt die u hierbij kunnen helpen. Voor meer informatie verwijzen we u naar paragraaf 3.5.

Bij toepassing van de normtabellen dient u rekening te houden met de grootte van de fout die u gemiddeld bij een meting met welke toets dan ook kunt verwachten (de standaardmeetfout). Als u deze standaardmeetfout meeneemt, voorkomt u dat u te veel betekenis hecht aan kleine verschillen tussen de scores van individuele kinderen. De standaardmeetfout van de Rijmtoets in april van groep 1 is 2.15.

Een voorbeeld: een kind uit uw groep behaalt in april een score van 16 op de Rijmtoets. U houdt er rekening mee dat in deze score mogelijk een meetfout ligt besloten. Deze fout bedraagt 2.15. Uitgaande van deze fout kunt u een schatting maken van de echte score, dat wil zeggen van de score die het kind behaalt zou hebben als de toets volledig betrouwbaar was. Met een kans van twee op drie kunt u aannemen dat de echte score van het kind zal liggen tussen $16-2.15$ en $16+2.15$ ofwel tussen 14 en 18 (afgerond). Bij toepassing van de nieuwe Cito-schaal in Tabel 3.2 betekent dit dat het mogelijk is dat de prestatie van het kind niet tot niveau IV behoort, maar tot niveau III. Hieronder vindt u de normtabellen voor de Rijmtoets in april volgens de drie besproken schalen. De normtabellen zijn gebaseerd op toetsafnames bij 515 kinderen in april van groep 1.

Tabel 3.1 Normen Rijmtoets april groep 1 volgens de oude Cito-schaal. N= 515

Niveau	Score in aantal goed	Grootte van de groep
A	22-25	25%
B	19-21	25%
C	15-18	25%
D	11-14	15%
E	0-10	10%

Tabel 3.2 Normen Rijmtoets april groep 1 volgens de nieuwe Cito-schaal. N= 515

Niveau	Score in aantal goed	Grootte van de groep
I	23-25	20%
II	20-22	20%
III	18-19	20%
IV	14-17	20%
V	0-13	20%

Tabel 3.3 Normen Rijmtoets april groep 1 volgens de zeven puntsschaal. N= 515

Niveau	Score in aantal goed	Grootte van de groep
1	0-11	11%
2	12-14	12%
3	15-17	17%
4	18-19	20%
5	20-21	17%
6	22-23	12%
7	24-25	11%

3.5 Praktische betekenis

Zoals eerder vermeld, meet de Rijmtoets in hoeverre kinderen van groep 1 zich bewust zijn van klankgroepen in woorden. Dit bewustzijn van klankgroepen in rijmwoorden of in woorden met meer lettergrepen is de eerste fase in de ontwikkeling van het fonologisch bewustzijn. Deze fase is van groot belang voor de tweede fase waarin kinderen van groep 2 en 3 de afzonderlijke klanken of fonemen in woorden leren herkennen of onderscheiden. Eerst de begin- en eindklanken en later ook de middelste klanken. Het herkennen van de afzonderlijke klanken in woorden is van groot belang bij het leren lezen in groep 3. Dan moeten de kinderen immers afzonderlijke letters kunnen koppelen aan klanken om daarna die klanken samen te voegen (synthetiseren) tot een woord. Uit het bovenstaande blijkt dat het onderscheiden van klankgroepen in rijmwoorden een belangrijke fase is in de ontwikkeling van het fonologisch bewustzijn. Het herkennen van klankgroepen in woorden vormt de basis van het fonologisch bewustzijn en is tegelijk de start voor de verdere ontwikkeling.

Door in april van groep 1 de Rijmtoets af te nemen, krijgt de leerkracht een goed en objectief beeld van het fonologisch bewustzijn van elk kind. Vastgesteld kan worden welke kinderen een goed, gemiddeld of zwak fonologisch bewustzijn hebben. Het zal duidelijk zijn dat de kinderen die zwak op de Rijmtoets scoren de meeste zorg van de leerkracht moeten krijgen. Hij of zij zal bij die kinderen gericht aandacht moeten besteden aan het onderscheiden en herkennen van klankgroepen in woorden. Dit kan in de vorm van allerlei woordspelletjes en in allerlei situaties, zoals bij het voorlezen van een verhaal of gedicht, het spreken in een kleine groep van kinderen of tijdens het maken van een werkje. Uit onderzoek en ervaring is bekend dat kinderen graag met rijmwoorden en rijmpjes werken en met rijm spelen. Het is ook bekend dat deze activiteiten effect hebben op de verdere ontwikkeling van het fonologisch bewustzijn. Voorwaarde is wel dat er gedurende een bepaalde tijd gericht en intensief aandacht wordt besteed aan het onderkennen van klankgroepen in woorden. Het spreekt vanzelf dat dit zoveel mogelijk in betekenisvolle contexten moet gebeuren. Als een kind veel moeite heeft met het onderscheiden van rijm in woorden, is een doorverwijzing naar een logopedist belangrijk.

Raadpleeg voor meer informatie het *Protocol Leesproblemen en Dyslexie* (Wentink & Verhoeven, 2003) van het Expertisecentrum Nederlands, het boek *Werken aan taalbewustzijn. Prototype voor het stimuleren van fonologisch bewustzijn in betekenisvolle contexten* (Van Kleef & Tomesen, 2002) eveneens van het Expertisecentrum Nederlands en het boek *Fonemisch bewustzijn. Werkmap voor leerkrachten van groep 1 en 2 van de basisschool* (Förrer en Huijbregts, 2008).